

Mehmet YEŞİLKAYA *

DÎVÂNU LÜGÂTÎ'T-TÜRK'TEKİ AJUN VE FELEK KAVRAMLARININ FOLKLORİK İZLERİ	FOLKLORIC REFLECTIONS OF THE CONCEPTS OF AJUN AND FELEK IN DÎWÂN LUGHÂT AL-TURK
ÖZET Bu çalışmada, Kâşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda kaleme aldığı <i>Dîvânu Lügâtî't-Türk</i>'te dünya ve zaman kavram alanlarını temsil eden on kelimenin (ajun, çer, çığrı, felek, köksı, kün, öd, öğleg, türk, uğur) anlamsal örgütlenişi ile tarihsel sürekliliği incelenmiştir. Araştırma, nitel yöntem kapsamında doküman analizi, bağlam temelli içerik çözümlemesi ve semantik alan yaklaşımıyla yürütülmüştür. İncelemenin çıkış noktasını, Dîvân'da hem dünya hem zaman anlamlarıyla kullanılan <i>ajun</i> ve <i>felek</i> oluşturmuş; bu iki çekirdek birim etrafında kümelenen diğer kelimeler, aralarındaki ilişkiler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bulgular, <i>Dîvânu Lügâtî't-Türk</i>'te dünya ve zamanın birbirinden bağımsız kategoriler olarak değil, kozmik döngü, kader ve yaşam deneyimi bağlamında iç içe geçmiş ve karşılıklı olarak tanımlanan bir anlam alanı olarak kavrandığını göstermektedir. Ajun kavramının mekânsal ve kozmolojik bir merkez oluşturduğu; felek kavramının ise zamansal devinim, döngüsellik ve kaderle ilişkili bir odak oluşturduğu tespit edilmiştir. Diğer kelimelerin bir kısmı bu iki merkeze yaklaşırken, bazı birimlerin her iki alanla da örtüşen bir ara konumda yer aldığı belirlenmiştir. Tarihsel karşılaştırmalar, söz konusu kelimelerin bir kısmının modern Türkçede biçimsel olarak yaşamamasına rağmen temsil ettikleri anlam çekirdeklerinin halk söylemi, edebî metinler, deyimler ve metaforlar aracılığıyla sürdüğünü ortaya koymuştur. Çalışma, tarihsel söz varlığının kültürel bellek içinde yalnızca sözcükler düzeyinde değil, esasen kavramsal ilişkiler ve metaforik süreklilik yoluyla korunduğunu göstermektedir. Anahtar kelimeler: Dîvânu Lügâtî't-Türk, ajun, felek, anlam sürekliliği, folklor, halk edebiyatı	ABSTRACT This study examines the semantic structure and diachronic continuity of ten lexical items (<i>ajun</i>, <i>çer</i>, <i>çığrı</i>, <i>felek</i>, <i>köksı</i>, <i>kün</i>, <i>öd</i>, <i>öğleg</i>, <i>türk</i>, <i>uğur</i>) representing the conceptual domains of world and time in <i>Dîwân Lughât al-Turk</i> (11th century). The research employs document analysis, context-based content analysis, and a semantic field approach. It takes as its starting point <i>ajun</i> and <i>felek</i>, which are associated with both world and time; other items are analyzed in relation to these two core units. Some items occupy an intermediate position between the two domains. The findings show that world and time are conceptualized not as separate categories but as a single, interrelated semantic field shaped by cosmic order, cyclicity, fate, and lived experience. <i>Ajun</i> functions as a spatial and cosmological center, while <i>felek</i> represents temporal movement, cyclical processes, and destiny. Diachronic comparison indicates that although many of these words no longer survive in modern Turkish forms, their semantic cores persist in folk discourse, literary texts, idioms, and metaphors, suggesting that continuity operates at the level of conceptual relations rather than individual lexical items. Keywords: Dîwân Lughât al-Turk, ajun, felek, semantic continuity, folklore, folk literature

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Gaziosmanpaşa Bilim ve Sanat Merkezi, İstanbul/Türkiye. / PhD, Ministry of National Education, Gaziosmanpaşa Science and Art Center, E-mail: memyesilkaya@gmail.com

Giriş

Kâşgarlı Mahmûd’un Dîvânu Lügâti’t-Türk adlı eseri, Türk dilinin ve kültürünün en önemli yazılı kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Eser, dönemin söz varlığını ve gramer yapısını ortaya koymasının yanı sıra, Türk boylarının sosyo-kültürel yapısını, inanışlarını ve evren tasavvurlarını yansıtan çok yönlü bir kültür metnidir. Abbâsî halifesi Muktedî-Biemrillâh’ın oğlu Ebü’l-Kâsım Abdullah’a sunulmak üzere kaleme alınan bu sözlük, hem Araplara Türkçeyi öğretme amacı taşımakta hem de yazarının kendi toplumuna ve diline yönelik güçlü bir bilinçle hareket ettiğini göstermektedir.

Eser, sözlük olma niteliğinin ötesinde, Türk boylarının yaşayış tarzı, inanışları, sözlü edebiyatı ve kozmoloji algısına dair önemli ipuçları barındırır. Bu yönüyle yalnızca dilsel bir kaynak değil, dönemin toplumsal ve kültürel yapısını yansıtan bir dil hazinesi niteliğindedir (Yeşilkaya, 2025, s. 346). Deyim, atasözü ve şiir parçalarına da yer vermesi (Kaçalın, 1994, s. 448) eserin aynı zamanda zihinsel ve kültürel bir panorama sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Dîvânu Lügâti’t-Türk, sıradan bir dil kitabı olmaktan çok öteye geçerek Türk kültürü, folkloru, mitolojisi, coğrafyası, töre ve gelenekleri, şiiri, atasözleri, tıbbî uygulamaları, sporları ve yemek adları gibi pek çok unsur üzerinden ansiklopedik bir değer kazanmıştır (Akün, 2022, s. 13).

1. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde doküman analizi, içerik analizi ve alan semantiği temelli semantik çözümleme yöntemleri kullanılarak yürütülmüştür. İncelemenin veri kaynağını *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’ün Besim Atalay (1985) tarafından düzenlenen dört ciltlik dijital metni ile Mustafa S. Kaçalın’ın (2023) edisyonu oluşturmuştur. Her iki metin bütünüyle taranmış; madde başları, tanımlar ve örnek cümleler karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın hareket noktası, eserde mekân ve zaman kavram alanındaki iki çekirdek kelime olan *ajun* ve *felek* olmuştur. Bu iki kelimenin aynı kavram alanında kesişmesi ve dünya ve zaman kavramlarını karşılaması ortak semantik alanın odağını oluşturmuştur. Bu iki kavramdan hareketle, Dîvânu Lügâti’t-Türk’te aynı semantik alanı paylaşan diğer kelimeler bağlamsal tarama yoluyla belirlenmiştir. Böylece dünya ve zaman alanlarında kesişen on kelimedenden oluşan veri seti oluşturulmuştur (*ajun*, *çer*, *çığrı*, *felek*, *kün*, *köksı*, *öd*, *ödleg*, *türk*, *uğur*).

1.1. Veri Kaynakları

Araştırmanın temel veri seti Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Atalay ve Kaçalın edisyonlarının tam taramasına dayanmaktadır. Atalay’ın dijital metni, kelimelerin madde başları, tanımları ve bağlamsal örneklerinin çıkarılmasında; Kaçalın’ın edisyonu ise anlam farklılıklarının, metin içi varyantların ve bağlamsal doğrulamanın sağlanmasında kullanılmıştır.

Tarihsel veriler modern Türkçedeki biçim ve anlam sürekliliğini değerlendirmek amacıyla Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü ve Güncel Türkçe Sözlük verileriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca halk söylemi ve popüler kültürdeki kullanım örneklerini temsil etmek üzere türküler, şarkı sözleri ve halk edebiyatı metinleri taranmış; yalnızca dünya ve zaman kavram alanlarını yansıtan örnekler değerlendirmeye alınmıştır.

1.2. Güvenirlik ve Yorum Tutarlılığı

Metnin tarihsel-filolojik bağlamsal çözümlemesi tek araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Güvenirlik, Atalay ve Kaçalın edisyonlarının karşılaştırmalı kullanımıyla ve çözümlemelerin

kavramsal metafor, kültürel bellek ve tarihsel semantik literatürüyle tutarlılığı gözetilerek sağlanmıştır.

1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın temel sınırlılığı veri kaynağının Dîvânü Lügâti't-Türk ile sınırlı olmasıdır. Anlam sürekliliği, sözlükler ve modern söylem örnekleri üzerinden desteklenmiştir. Eski Türkçenin diğer metinleri kapsam dışı bırakılmıştır. Zaman kelimeleri olarak kullanılan ve başka bir çalışmanın konusu olan *sabah*, *öğlen*, *ikindi*, *şimdi* gibi kullanımlar (ayrıntılar için bkz. Çakmak, 2018, ss. 81-100) bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Araştırma, dilsel biçim sürekliliğinden ziyade kavramsal ve kültürel sürekliliğe odaklanmıştır.

1.4. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Veri toplama ve analiz süreci, çekirdek kavramlar olan *dünya* (*ajun*) ve *zaman* (*felek*)dan hareketle oluşturulan veri setinin iki aşamalı bir model dâhilinde çözümlenmesiyle yürütülmüştür.

1. Dîvânü Lügâti't-Türk Bağlam Analizi: Her kelimenin DLT'deki madde başı, tanımı, bağlamsal kullanımı, eşdizimleri, somut-soyut anlam alanları incelenmiş; kelimenin tarihî anlam çekirdeği belirlenmiştir.

2. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan Analizi: DLT'de belirlenen anlam çekirdeği, tarihsel-semiyotik süreklilik açısından Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü ve Güncel Türkçe Sözlük verileriyle karşılaştırılmıştır. Aynı metaforik yapıların modern söz varlığında, klasik şiirde, halk edebiyatında ve popüler söylemdeki kullanımları incelenmiştir. Lakoff & Johnson'ın kavramsal alan semantiği (1980), metafor kuramı ve kültürel bellek yaklaşımı (Assmann, 2011; Johanson, 2021) gibi yerleşik kuramsal çerçevelerle değerlendirilmiştir.

2. İnceleme

Kavram alanı olarak belirlenen *ajun* ve *felek* kelimelerine geçmeden önce, “kavram” ve “kavram alanı” terimlerinin bu çalışmadaki kullanımına kısaca değinmek gerekir. Kavram, insanın dış dünyayı algılama ve anlamlandırma sürecinde zihninde oluşturduğu soyut düşünce birimi olarak değerlendirilmektedir. Doğan Aksan'a göre kavram alanı, “birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların içinde düşünüldükleri alan”dır; ancak bu alanın asıl önemi, tek tek kelimelerin anlam değerlerinden ziyade, zihnin işleyişini ve dil içindeki çeşitli öğelerin kullanım sırasında nasıl seçildiğini yansıtmasında ortaya çıkar (Aksan, 1971, s. 254). Bu yönüyle kavram alanı, yalnızca eş anlamlılık ilişkilerine değil, karşıtlık, çağrışım, kapsama ve metaforik bağlantılara dayanan dinamik bir anlamsal bütünlük sunar. Buna karşılık, kelime ailesi, aynı kökten türemiş kelimelerin oluşturduğu biçimsel bir birliktir. Dolayısıyla kavram alanı anlam ilişkileri üzerinden kurulan zihinsel ve semantik bir örgütlenmeyi ifade ederken, kelime ailesi köken bakımından ortaklık gösteren söz varlığı birimlerini kapsar. Bu çalışmada ele alınan *ajun*, *felek*, *çığrı* ve *öğleg* gibi kelimeler aynı kökten türememiş olmakla birlikte, dünya ve zaman kavramları etrafında anlamca ilişkilenen bir kavram alanı içinde değerlendirilmekte; bu nedenle inceleme, biçimsel türetim ilişkilerinden ziyade anlamsal ve kavramsal bağlantılar üzerinden yürütülmektedir.

Zaman ve mekân, toplumsal belleğin oluşumu ve aktarımında belirleyici iki eksendir. Bu çalışmada Dîvânü Lügâti't-Türk'te *zaman* ve *dünya* kavram alanını karşılayan kelimeler (*ajun*,

çer, çığrı, felek, kün, köksı, öd, öğleg, türk, uğur) belirlenmiş; geçtiği yerler ve bağlamları tespit edilmiştir. Bu kelimeler yalnızca dönemin dilsel çeşitliliğini değil, aynı zamanda kültürel ve zihinsel evrenini de yansıtan göstergelerdir. Örneklerin ana kaynağı Besim Atalay’ın (1985) dijital metnidir; Mustafa S. Kaçalın’ın (2023) edisyonu ise okuma ve anlam karşılaştırmalarında kullanılmıştır. Alıntılarda yalnızca cilt–sayfa verilen yerler Atalay’a, tam künyeye gösterilenler Kaçalın’e dayanmaktadır. Böylece hem tarihsel veriler hem de güncel kültürel kullanımlar arasında anlam ve değer açısından kurulan süreklilik ilişkileri belirlenmiştir. Kelimelerin DLT’de geçen örnekleri makale sonunda Ek-1’de topluca verilmiştir (bkz. Ek-1: Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Tespit Edilen Örnekler).

2.1. Ajun (Acun/Açın)

a. Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Kullanımlar

Kâşgarlı Mahmûd’da *ajun* dünya, âlem anlamındadır. Kaçalın (2023) edisyonunda ayrıca felek, zaman, vakit karşılıkları verilmiştir (Atalay, 1985, s. 15; Kaçalın, 2023, s. 491). *Bu ajun* içinde yaşanan dünyayı, *ol ajun* ise öteki dünyayı, yani âhireti karşılar.

Eserde kelimenin anlamı, birbiriyle bağlantılı birkaç boyutta şekillenir. *Tenğri ajun türüttü, çığrı udhu tezginür* örneğinde *ajun*, Tanrı’nın yarattığı evreni ve feleğin döngüsel hareketini anlatır. Burada kelime kozmik bir bütünlüğü ve yaratılış düzenini temsil eder (Atalay, 1985, II:303). Aynı kelime, doğa ve mevsim döngüsünü anlatan örneklerde de karşımıza çıkar: *Ajun tını yılırdı* dizesi dünyanın nefesinin ısınmasını, doğanın canlanışını; *Karlap ajun yapsadı* ifadesi ise soğuğun gelişyle dünyanın karla örtülmesini, durağanlık ve ölüm temasını betimler (Atalay, 1985, II:283; I:463).

Ajun, bu örneklerde yalnızca fiziksel bir yer adını değil, canlı bir varlık gibi hareket eden, nefes alan dünyanın kültürel simgesini karşılar. *Emgeksizin turgu yok munda tamu / Edgüliüg körmedip ajun çıkar* (Atalay, 1985, I:420) dizesinde dünya, insan emeğini ve çabasını zorunlu kılan bir sınav mekânı olarak kurgulanır. Bu anlayış, dünyanın geçici ve zahmetli doğasını öne çıkarır. Benzer biçimde *Ajun eti yençidi / Erdem eti tınçıdı* (Atalay, 1985, III:303) ifadesi zamanın insanı ve erdemi aşındıran gücünü yansıtır. Bu kullanımlarda *ajun*, faniliğin ve zamanın yıpratıcı doğasının sembolüdür.

Alp Er Tonga’daki *Isız ajun kaldı mu?* dizesi (Atalay, 1985, I:41), kelimenin yalnızca bir dünyayı değil, aynı zamanda *terk edilmişlik, yalnızlık* ve *boşluk* duygularını da kapsadığını gösterir. *Atsa ajun ugrap ok / Taglar başı kertilür* dizelerinde zaman, atılan bir oka benzetilerek karşısında durulamaz, engellenemez bir güç olarak tasvir edilir; bu güç öylesine etkindir ki dağları bile yıkabilecek bir kudrete sahiptir (Topçu, 2024, s. 246). Bu kullanım, *ajun* kavramının yalnızca bir mekân ya da evren tasavvurunu değil, aynı zamanda zamanın yıkıcı ve kaçınılmaz akışını da içerdiğini göstermektedir. Bu bağlamda *ajun*, Dîvânu Lügâti’t-Türk’te yaratılıştan insanın faniliğine uzanan bütüncül bir yaşam algısının dilsel karşılığı hâline gelmektedir.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

En geniş anlamıyla *ajun*, yalnızca içinde yaşanan dünya değil, bütün varlığı kapsayan kozmik bir düzendir. *Kün ol ajunuğ yarutgan* (Güneş dünyayı aydınlatır) örneği, bu kavramın hem maddî hem de metafizik boyutlarını yansıtır. Lotman’ın “insan evrenin yansımasıdır” (1975, s. 17–46) anlayışı, bu kozmik bütünlüğün kültürel yansımalarını açıklar.

Bir diğer katmanda *ajun*, bu dünya–öteki dünya karşıtlığını yansıtır. Bu *ajun* yaşanılan dünyayı, *ol ajun* ahireti; *meñgü ajun* ise sonsuz, ebedî dünyayı ifade eder. Bu karşıtlık diğer eserlerde de varlığını gösterir: Kutadgu Bilig’de iki *ajun* ifadesiyle fanî dünya ile bâkî dünya ayrımı yapılır. Dünya, han, kervansaray, tarla, kazanç yeri gibi metaforlarla geçiciliğin ve emeğin alanı hâline gelir (Ufuk, 2020, s. 501–513). Yusuf Has Hâcib, *ajun begleri* (dünya beyleri) ifadesiyle bu dünyanın yöneticilerini işaret eder.

Klasik Türk edebiyatında kavram, anlam alanını daha da genişleterek ahlaki bir derinlik kazanır. Dîvân şiirinde *cihan*, *dehr*, *felek* ile birlikte kullanılan *dünya* (*ajun*) kavramı, aldatıcı, vefasız, değişken bir varlık olarak kişileştirilir. Bâkî’nin ünlü beytinde görüldüğü gibi:

İşve-i dehre gönül virmez o kim ‘âkildür / Almadı behre begüm kimse bu dünyâdan bil (Bâkî, 2025, s. 207)

Bu beyitte *dünya* aldatıcı ve faydasız bir oyun alanıdır. Aydın’ın (2023, s. 123–135) belirttiği üzere klasik metinlerde *dünya* kavramı çok çeşitli olumsuz metaforlarla tanımlanmıştır: *alçak*, *avcı*, *değirmen*, *ejderha*, *hilekâr*, *ikiyüzlü*, *kocakarı* (*acuze*), *merhametsiz*, *misafirhâne*, *murdar*, *leş*, *ölü*, *yalancı*, *ylan*, *zindan*. Bu sıfatlar, dünyanın hem cazip hem de tehlikeli bir tuzak olarak algılanışını gösterir.

Yunus Emre’de *dünya* kavramı, bireyin varoluşsal yolculuğuna ilişkin tasavvufî bir farkındalık kazanır. Şair, dünyayı hem aldatıcı bir *gelin* hem de *zindan* olarak nitelendirir:

Bu dünyâ bir zindândur kim giren kurtulmaz andan (Vanlı, 2022, s. 84–101). Aynı bağlamda *iki cihan* söylemi, *ajunun* anlam alanının genişleyerek bu dünya ve öte dünya ikiliğine dönüşmesinin Anadolu’daki halk-dilsel devamıdır.

Bu tarihsel çizgi modern kültürde de sürer. 20. yüzyılın popüler müzik ve halk söyleminde *ajun/dünya*, artık yalnızca geçici değil, aynı zamanda adaletsiz ve zulmeden bir düzendir. Örneğin Orhan Gencebay’ın “Batsın Bu Dünya” şarkısında dünya, klasik dönemde felek ve kader etrafında kurulan olumsuz tasavvurun modern bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Böylece dünya, bireye acı çektiren, onu aldatan bir varlık olarak kişileştirilir.

Günümüzde Türkçe Sözlük’te *acun* yalnızca dünya anlamıyla yer alırken, Azerbaycan Türkçesinde kâinat, kozmos biçiminde genişlemiştir (Glosbe, 2025). Böylece kavram hem daralmış (fanilik bağlamında) hem de genişlemiş (kozmik evren anlamında) iki yönlü bir evrim geçirmiştir. Schank’ın (1995, s. 26–27) belirttiği üzere, yeni deneyimler her zaman eski anlatıların izleriyle şekillenir; *ajun* kavramı da geçmişten bugüne, farklı dönemlerin dilinde yeniden inşa edilerek kültürel belleğin sürekliliğini taşır.

2.2. Çer

a. Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Kullanımlar

Kâşgarlı Mahmûd, *çer* kelimesini *vakit* karşılığıyla vermiştir (Atalay, 1985, IV:577; Kaçalın, 2023, s. 577). Eserde kelimeye ilişkin herhangi bir örnek cümle bulunmamaktadır. Bu durum, *çerin* yalnızca anlam bakımından açıklanmış, ancak bağlam içinde kullanılmamış bir kelime olduğunu göstermektedir. Kâşgarlı ayrıca Oğuz lehçesinde bu kelimenin *wakt* biçiminde kullanıldığını belirtir. Dolayısıyla *çer*, belirli bir zaman dilimi ya da an kavramlarını ifade eden bir zaman belirteci olarak değerlendirilebilir.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Çer, Dîvânu Lügâti’t-Türk’te *öd* (zaman) ve *ödlek* (devir, çağ) kelimeleriyle aynı kavramsal kümede yer alır. Bu kelimeler zamanı ölçülebilir ve döngüsel bir olgu olarak kavramsallaştırır. Türkçede zamanın dönüşen ama tekrar eden bir varlık olarak algılanışı, bu kelime grubunda açık biçimde görülür. Günümüz Türkçesinde *çer* biçimi yaşamamış, ancak anlam alanı *vakit* ve *zaman* kelimeleriyle sürmüştür. Bu yönüyle *çer*, Türkçede artık kullanılmayan bir biçim olsa da kavramsal olarak bireysel zamanı (anlık vakit) ve kozmik zamanı (dönemsel döngü) temsil eden bir leksik birim niteliğini korur.

2.3. Çığrı

b. Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Kullanımlar

Kâşgarlı Mahmûd, *çığrı* kelimesini *çıkırık*, *felek*, *çark* anlamlarıyla verir. Ayrıca bu kelime, değirmen çarkı, ip çıkırığı, makara gibi somut nesneleri de karşılar. Kelime, hem fiziksel bir araç (çark, çıkırık) hem de kozmik bir kavram (felek, gökyüzü) olarak geniş bir anlam alanına sahiptir. Eserde *çığrı* kelimesi farklı bağlamlarda geçer: *Kök çığrısı = felek*, *Çığrı tezgindi = Çıkırık döndü*, *Tenğri ajun türütti*, *çığrı udhu tezgînür* (Tanrı âlemi yarattı; felek durmadan döner, yıldızlar sıra sıra dizilip gece gündüz üzerine sarılır.) örnekleri, kelimenin hem somut hem de soyut anlamlarını yansıtır (Atalay, 1985, I:421; II:255; II:303; Kaçalin, 2023, s. 580).

Bu kullanımlar, *çığrı*’nın sadece bir nesnenin hareketini değil, aynı zamanda evrenin döngüsünü ve zamanın işleyişini de temsil ettiğini gösterir. Kâşgarlı’nın *kök çığrısı* ifadesi, gökyüzünün hareketini bir çıkırıkla özdeşleştirir; böylece felek, sürekli dönen bir düzenin sembolü (kök çığrısı) hâline gelir.

a. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Çığrı, Dîvânu Lügâti’t-Türk’te hem evrenin döngüsünü hem de insan yaşamının sürekliliğini temsil eder. Bu kelime, sonraki dönemlerde *felek*, *çark*, *devran* gibi kelimelerle aynı kavramsal alanda yer alarak kaderin ve zamanın sembolü hâline gelmiştir.

Evrenin çarkı düşüncesi, Türk kültüründe kader ve kozmik döngü fikriyle birleşmiştir. *Çarh-ı felek* (felek çemberi) metaforu, bireyin talihini belirleyen sürekli dönen bir düzeni ifade eder. Terci-i Bend’deki beyitte bu anlam açıkça görülür:

Gerdûn bir âsiyâb-ı felâket-medârdır / Gûyâ içinde âdem-i âvâre dânedir (Ziya Paşa, 1939). Burada *gerdûn*, yani dünya/felek, insanı öğüten bir değirmen olarak betimlenmiştir. Döngü hem zamanın geçişini hem de insanın kader karşısındaki çaresizliğini simgeler.

Benzer biçimde, *çığrı* kavramı kaderin çarkı anlayışıyla günümüz söyleminde de yaşamaktadır: *feleğin çemberinden geçmek*, *kader çarkı döner durur*, *gün gelir devran döner* gibi kalıplar bu eski kavramın halk dilindeki devamıdır. Zalim felek söylemi, *çığrı* kelimesinin halk inanışındaki duygusal karşılığıdır.

Tasavvufî literatürde *devran* kavramı, hem sûfilerin zikir sırasında dönüş hareketini hem de evrendeki ilahî devinimi simgeler. İslâm Ansiklopedisi’nde Uludağ, *devranı* devir, deveran, çarh etme, hareket (2019, s. 248) anlamlarıyla açıklar. Bu döngüsel hareketin kökeni, Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki *çığrı* kavramına kadar uzanır.

Batı kültürlerinde de benzer bir anlayış mevcuttur. Roma mitolojisinde kader tanrıçası Fortuna’nın elinde çevirdiği çark, insanların talihini belirler. Fortuna’nın çarkı (*Wheel of Fortune*),

felek veya *çığrı* kavramıyla neredeyse aynı işlevdedir: İnsanı önce yükseltir, sonra alçaltır; mutluluk ve felaket arasındaki döngüyü simgeler (Duman, 2015, s. 163–165). Bu düşüncenin Divan edebiyatında felek kavramı etrafında yeniden üretildiği görülür. Felek, bireyin üzerinde güç sahibi olan adaletsiz bir düzen olarak tasavvur edilir. Bâkî'nin şu beyti bu algıyı somutlaştırır: *Ehl-i dil gûşe-i bî-tûşe-i mihnetde yatur / Hân-ı ihsanı felek merdüm-i nâ-dâne çeker* (Bâkî, 2025, s. 24). Burada felek, anlayışsız kimselere ihsan sofrasını açarken, gönül ehli insanları mihnet içinde bırakır. Böylece felek çarkı insana karşı adaletsiz bir güç olarak kişileştirilmiştir. Benzer bir düşünce, Mezâkî'nin beyitlerinde de görülür. Şair, feleğin binlerce boş kadehten sonra bir dolu kadeh sunmasını gecikmiş bir adaletin simgesi olarak yorumlar: *Sunar bir câm-ı memlû bin tehî peymânen sonra / Döner vefk-ı murâd üzre felek ammâ neden sonra* (Özlük, 2024, s. 305–306). Bu beyit, kaderin (çığrının) insana geç ulaşan bir adaletle döndüğünü; mutluluğun ise hep ertelendiğini vurgular. Bu metafor, bireyin yaşam yolculuğunda karşılaştığı iniş çıkışları ve kaçınılmaz yazgıyı anlatmak için kullanılmıştır. Aynı anlayışın halk edebiyatındaki yansıması Âşık Veysel'in şu dizelerinde görülür: *Sardı her yanımı felek çemberi / Zulmü mazlumadır öteden beri*. Burada feleğin çemberi, insana yönelen acıların, haksızlıkların ve zorlukların simgesine dönüşür; böylece *çığrı* kavramının halk kültüründeki sürekliliği, modern dönemde de duygusal bir derinlik kazanır. Modern halk söyleminde bu anlayış *feleğin çarkı döner* ifadesinde de sürmektedir.

2.4. Felek

a. Dîvânü Lügâti't-Türk'teki Kullanımlar

Felek kelimesi Dîvânü Lügâti't-Türk'te madde başı olarak doğrudan geçmez, ancak içerikte örnekleri bulunur. Bu kelimenin anlamı ve kavramsal alanı *ödle* ve *çığrı* kelimeleriyle karşılanır. Kâşgarlı Mahmud, *ödle* için felek, devir, çağ; *çığrı* için ise çıkırık, çark, felek, gökyüzü karşılıklarını verir (Atalay, 1985, I:421; II:255, 303; Kaçalın, 2023, s. 580). Bu iki kelime, feleğin Dîvân'daki semantik alanını oluşturur. Her iki örnekte de dönme, devrim, çark, gök çağrışımları bulunur. Dolayısıyla Dîvân'da felek, evrenin döngüsünü ve zamanın akışını yöneten kozmik güç olarak dolaylı biçimde temsil edilmiştir.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Felek, eserlerde yalnızca gökyüzü veya kader çarkını değil, insanın yazgısını belirleyen metaforik bir sistemi de ifade eder. TDK (2025) sözlüğünde baht: dünya, âlem; gök anlamlarıyla, Derleme Sözlüğü'nde topaç, dünya karşılıklarıyla yer alır. Bu çeşitlilik, kavramın hem fiziksel hem soyut anlamlar barındıran bir yapı kazandığını gösterir.

Dîvân şiirinde felek, genellikle bireyin çaresizliğini ve dünyadaki adaletsizliği temsil eder. Fuzûlî'nin beyitlerinde felek, insanın derdinin kaynağı ve talihsizliklerin faili konumundadır (Fuzûlî, 2021):

Düst bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn / Derd çoğ hem-derd yol düşmen kavî fâli zebun (s. 578)

Meni cândan uşandurdu cefâdan yâr uşanmaz mı / Felekler yandı âhumdan murâdum şem'i yanmaz mı (s. 628)

Bâkî'nin beyitlerinde de felek, eğlence ve mutluluğun sembolü olan *Zühre* ile birlikte anılsa da çoğunlukla kaderin ve sitemin metaforudur:

Bezm-i felekde urmuş idi Zühre sâza çeng / Ayş u safâda hurrem ü handân u şâdmân (Bâkî, 2025).

Kul (2015, s. 40–44) klasik şiirde feleğin zalim, adaletsiz, kindar bir varlık olarak kişileştirildiğini belirtir. Şeyhülislam Yahya da feleğe doğrudan seslenir: *Dil mi virdüm sana kim şîve vü nâzun götürem / Ey felek cevri koy a cânuma cânâne gibi* (2025, s. 437). Benzer bir şekilde Amasyalı Münîrî’nin mersiyesinde felek çocuklarının ölümünden sorumlu tutulur; akrep, katil, ejderha gibi metaforlarla anılır (Karasu, 2019, s. 139–143).

Cem Sultan Dîvânî’nda *çarh*, *tâk-i felek*, *kubbe-i eflâk*, *devr-i felek*, *eflâk*, *çarh-ı muallâk* gibi ifadeler felek kavramının gökyüzü katmanlarını ve kozmolojik düzeni anlatır (Okmak, 2018, s. 156). Çınar (2009, s. 790), *çarh-ı çenber*, *çarh-ı cellat*, *çarh-ı gaddar* gibi varyantların feleğin hem kozmik hem ahlaki bir güç olarak kavramsallaştırıldığını gösterdiğini vurgular.

Tasavvufî kaynaklarda felek, zamanın akışını ve varlığın döngüsünü ifade eder. İbnü’l-Arabî’ye göre günlerin oluşumu feleklerin hareketine bağlıdır; bütün felekler en büyük felek olan *Atlas feleği* etrafında döner (Akkaya, 2018, s. 31). Dîvân şiirinde bu düşünce, *günbed-i devvâr* metaforu ile karşılık bulur: Felek, ışıklı ve sürekli dönen bir kubbe şeklinde tasavvur edilmiştir (Özmen, 2020, s. 236).

Kul’un (2015, s. 81–158) 16. yüzyıl şiirlerinde yaptığı incelemede 69 farklı felek tasavvuru belirlenmiş, bu çeşitliliğin felek kavramının metaforik zenginliğini ortaya koyduğu saptanmıştır. 18. yüzyıl şairlerinden Enderunlu Fazıl eserlerinde asuman, çerh, gerdûn, sipihr, sema gibi 93 örnekle felek temasını sürdürür (Balcı, 2025, s. 668). Felek halk edebiyatında da güçlü biçimde yaşamaya devam etmiştir. 117 türküde felek kelimesi kader anlamında kullanılır; çoğunda feleğe sitem ve suçlama vardır (Şen, 2017, s. 410): *Ben küskünüm feleğe / Düştüm bitmez çileye... Ben ne ettim feleğe / Verdi bana bu derdi* (Neyzen.com, 2025). “*Dil şâd olacak diye kaç yıl avuttu felek*” şarkısında *oyalayan/erteleyen zaman* vurgusu vardır. Zaman mutluluğu hep geleceğe ertelemekte, sahte umutlar vererek geçmektedir. İnsan sonunda boşa geçen yıllarına hayıflanmaktadır. Şarkının devamında bu durum açıkça belirtilmiştir: *Ne bülbül dile geldi ne de açtı bir çiçek. / Saçıma karlar yağmış, boşuna yaz beklemek*. “Kaç yıl” vurgusuyla gerçekleşmeyen umutlar için beklenen zamanın uzunluğu vurgulanmış, *cezalandıran felek* yerine *oyalayan ve zamanı tüketen felek* metaforu verilmiştir. Başka bir tespite göre ise Âşık Veysel şiirlerinde felek bir hançere benzetilmiş ve insanı yaraladığı ifade edilmiştir (Bayır, 2023, s. 22).

Öge (2014, s. 61), *ilk darbeyi felekten aldım, kader vurdu felek aldı, felek sabret diye diye yıllarımı çaldı* gibi arabesk sözlerin de bu kültürel devamlılığın modern biçimi olduğunu belirtir. Bu şekilde felek, *çığrı* ve *ödleğ*’ten miras kalan *dönme* ve *devran* anlamlarını korumaktadır. Bu arketip (ilk numune) Türk kültüründe feleği bin yıllık bir sürekliliğin merkezine yerleştirmiştir.

2.5. Köksı

a. Dîvânü Lügâti’t-Türk’teki Kullanımlar

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te *köksı* kelimesi, *felek*, *gök değresi* anlamında kayıtlıdır (Atalay, 1985, Dizin, s. 146). Bu tanım, kelimenin kök (gök, mavi) tabanından türediğini ve doğrudan gökyüzü ile ilişkilendirildiğini göstermektedir.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Gök değresi ifadesi, göğün katmanlı ve döngüsel yapısını anlatan bir kavramdır. Bu yönüyle feleğin veya göğün dönme hareketini simgeleyen bir terim olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda *köksı*, *çığrı* gibi göğün devinimi, feleğin dönüşü ve zamanın kozmik düzenini anlatan bir kelime olarak değerlendirilebilir.

2.6. Kün

a. Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Kullanımlar

Dîvânu Lügâti't-Türk'te *kün* kelimesi hem *gün*, *gündüz*, *güneş* hem de *zaman* anlamlarında geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud, *kün kıyıldı* ve *öd kıyıldı* örneklerini *zaman geçti* anlamıyla birlikte vermiştir (Kaçalın, 2023, s. 722). Bu örnekler, *kün* ile *öd* kelimelerinin eşanlamlı biçimde kullanıldığını göstermektedir. Aydemir (2015, s. 182) aynı ifadeyi *güneş baş üzerinden indi*, *zaman geçti* biçiminde açıklamıştır. Bu kullanımlar, *kün*'ün yalnızca fiziksel bir zamanı değil, aynı zamanda gün döngüsünü de temsil ettiğini ortaya koymaktadır.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Kün, eski metinlerden itibaren hem kozmolojik hem de zamansal bir kavram olarak yer alır. Dîvân'daki kullanımlarında *kün* çoğu kez *günün ötesinde zamanın birimsel ölçüsü* anlamını da taşır. Bu bağlamda kelime, *öd* (zaman) ve *ödle* (çağ, devir) kavramlarıyla aynı semantik alanda konumlanmaktadır. Günü doğuşu ve batışı, insanın yaşam döngüsünü belirleyen ana unsur olarak görülmüştür.

Klasik Türk edebiyatında *kün* kelimesi yerini büyük ölçüde *gün*, *güneş*, *zaman*, *vakit*, *dem*, *lahza*, *gerdiş-i eyyâm* gibi karşılıklara bırakmıştır. Cem Sultan Dîvânı'nda (Okmak, 2018, s. 162) benzer biçimde *gün*, *güneş*, *zaman* ve *devran* etrafında kurulan kullanımlar, *günün dönüşünü* ve *feleğin devrini* ifade eder.

2.7. Öd

a. Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Kullanımlar

Dîvânu Lügâti't-Türk'te *öd/ödh* kelimesi *zaman*, *vakit* ve *mevsim*, *hava* anlamlarında geçmektedir (Atalay, 1985, Dizin, s. 449-450). Kâşgarlı Mahmud, kelimeyi *öd: zaman, vakit; günler; mevsim* biçiminde tanımlamış ve çeşitli örneklerle açıklamıştır. *Öd geçer, kişi tuymas* (zaman geçer, insan duymaz) (Atalay, 1985, I: 44) ifadesi, zamanın fark edilmeden akıp geçtiğini vurgular. Bu örnekte *öd*, yalnızca ölçülebilir bir zaman değil, insan farkına varmadan da akıp giden bir süreklilik olarak tasvir edilmiştir.

Eserde kelime, hem *gün* içindeki belirli zaman dilimlerini hem de mevsimsel döngüleri belirtmek üzere çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır: *Tüş ödi* (konulacak zaman) (Atalay, 1985, I: 330); *Türk üzüm ödi* (üzümün olgunluk vakti) (Atalay, 1985, I: 353); *Tüşlük ödhi* (yolcuların gece yarısından sonraki dinlenme zamanı) (Kaçalın, 2023, s. 771); *Bu ewge kirgü ödh ol* (onun eve girme zamanıdır) (Atalay, 1985, II: 68); *Öd küzerdi* (mevsim, vakit güzleşti) (Atalay, 1985, II: 77); *Ödh yayıktı* (zaman baharlaştı, bahar oldu) (Atalay, 1985, III: 191).

Kâşgarlı ayrıca, zaman isminin türetiminde *ödh* ve *ogur* kelimelerinin kullanıldığını belirtir: *tariğ arıtuğ ogur* (buğday temizlenecek vakit) (Atalay, 1985, II: 321). Bu örnekler, *öd* kavramının Türkçede zamanın hem doğal hem toplumsal döngülerini belirleyen bir kavram olarak kullanıldığını gösterir.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Öd kavramı, eski Türk kozmolojisinde yalnızca fiziksel zamanı değil, yaşamın döngüselliğini, doğanın ritmini ve insanın varoluş süresini temsil eder. Dîvân'daki *öd geçer kişi tuymas* örneği, bireyin farkına varmadan geçen zamanı vurgularken Assmann'ın (2011, s. 28-33) *döngüsel zaman* anlayışıyla benzerlik taşır. Assmann'a göre zaman, insan farkında olmasa da

kendi akışı içinde ilerler; bireysel deneyim kolektif bellekle birleşerek zamana anlam yükler. Bu bakımdan *öd*, yalnızca kronolojik bir ölçü değil, kültürel bir deneyimin ifadesidir. Kelimenin anlam alanı *gün, mevsim, dönem, çağ* gibi kavramlarla örtüşür ve bu yönüyle *öd-lük, öd-lek* gibi türevlerle de ilişkili bir kavramsal küme oluşturur. Klasik Türk şiirinde *ödün* doğrudan kullanımı kaybolursa da anlam alanı *dem, lahza, devran, eyyâm, zaman* gibi kelimeler aracılığıyla devam etmiştir.

2.8. Ödleg (Ödlek, Ödhlek, Ödhlüg)

a. Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Kullanımlar

Dîvânu Lügâti’t-Türk’ta *ödlek/ödhlek zaman, mevsim, felek* anlamlarında geçen bir kelimedir (Atalay, 1985, Dizin, s. 450; Kaçalın, 2023, s. 771–772). Kâşgarlı, kelimeyi hem gündelik zamanın akışı hem de kozmik döngüyle ilişkilendirir. *Alp Er Tonga öldi mü? / Isız ajun kaldı mu? / Ödhlek öçin aldı mu? / Emdi yürek yırtılır* (I:41) örneğinde felek, *öç* alan kader olarak kişileştirilmiştir. *Tün kün keçe alkınur, ödhlek bile ay* (I:82) dizesinde gece–gündüz ve ay birlikteliğiyle zamanın tükenişi anlatılır. *Ödhlek yarağ közett / ogri tuzak uzattı* (II:234) dizeleri, zamanı fırsat gözetken, tuzak kuran bir güç olarak tasvir eder. *Ödhlek anı karıttı* (II:304) ifadesi, zamanın yaşlandırıcı yönünü; *Ödhlek küni tawratır / Yalñuk küçin kewretür* (II:335) dizesi ise insan gücünü gevşeten yıpratıcı etkisini gösterir. *Ödhlek küzgerdi* (II:196) mevsimlerin dönüşümünü, *Ödhlek ertti* (III:425) ise geçen zamanı belirtir. Bu örnekler, kelimenin anlam alanının üç yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. *ödlek/ödhlek* hem zamanın akışını ve geçiciliğini vurgulamakta, hem doğadaki mevsimsel döngüleri ve devinimi ifade etmekte, hem de kaderi temsil eden kişileşmiş bir güç olarak zamanın insan üzerindeki etkisini anlatmaktadır.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Ödlek/ödhlek, Dîvânu Lügâti’t-Türk’ta zaman, mevsim, felek anlamlarında kullanılmış; daha sonraki dönemlerde bu anlam alanı hem genişlemiş hem de derinleşmiştir. Kelime, zamanın akışı, doğa döngüleri ve kaderin işleyişiyle ilişkilendirilmiş bir kavram olarak edebî alanda ve halk kültüründe yaşamaya devam etmiştir. Zaman, sürenin akışı ve belirli bir dönemi veya olayı ifade eder. Bu bağlamda zamanın insanı fark ettirmeden yaşlandırdığı, yıprattığı ve ruhsal dönüşümün de bir parçası olduğu düşünülmüştür. “Zaman geçer, fark etmezsin.” sözü aynı anlamın halk belleğinde sürdüğünü gösterir. “Ömür törpüsü” ifadesi de bu düşünceyi destekler. Güncel Türkçede “Zaman su gibi akıp geçti, daha dün gibiydi, ömrümü yedin, ömrümü törpüledin.” gibi halk söylemleri aynı temayı sürdürür. Benzer biçimde “Ah ile, vah ile geçti bu ömrüm / Yaşadım mı, öldüm mü, anlayamadım.” dizelerinde de zamanın sinsice akıp gitmesi ve insanı yıpratması anlatılır. Âşık Veysel’in “Gidiyorum gündüz gece” dizesi de zamanın fark edilmeden geçen, insanın gençliğini alıp götürken yönünü dile getirir. “Zaman değil sevgilim geçip giden habersiz / Ömrün en güzel çağı geçiyor inan sensiz” şarkı sözü, zamanın habersiz geçip giden özelliğine atıfta bulunur. Bu tür kalıplarda zaman, yalnızca akıp giden bir süreç değil, insanı yıpratıcı ve tüketen bir güç olarak kavramsallaştırılır.

2.9. Türk

a. Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Kullanımlar

Türk kelimesi eserde *vakit* anlamında geçmektedir (Atalay, 1985, Dizin, s. 674). Kelime ayrıca bir sürecin veya olayın orta noktasını ifade etmek için kullanılmıştır. Eserdeki örneklerde Türk üzüm ödi (üzümün olgunluk vakti), Türk kuyaş ödi (gün ortası) ve Türk yigit (gençlik çağının

ortası) ifadeleri yer alır (Kaçalın, 2023, s. 889; Atalay, 1985, I: 353). Bu örneklerde Türk, hem doğadaki hem de insan yaşamındaki döngülerin olgunluk vakti, kemâl aşamasını nitelemektedir.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Kullanım örneklerinde meyve olgunlaşmasının ortası, günün ortası veya insan yaşamındaki gençlik döneminin ortası gibi hem doğal hem de mecazî zaman dilimleri karşılanmaktadır. Cahit Sıtkı Tarancı'nın *Otuz Beş Yaş* şiirinde “Dante gibi ortasındayız ömrün” dizesi, bu *orta evre* kavrayışının modern bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2.10. Uğur (Ogur)

a. Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Kullanımlar

Uğur kelimesi Dîvânu Lügâti't-Türk'te çok anlamlı bir kavram olarak hem zaman hem de talih ve bereket boyutlarıyla kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmud, sözcüğe *vakit*, *zaman*; *hayır*, *bereket*; *imkân*, *fırsat*; *uğur*, *devlet* anlamlarını yükler (Bkz. BA, Dizin, s. 426–427). Ogurla- (vaktinde yapmak, zamanı geldiğinde davranmak) ve ogurlan- (vakti yaklaşmak, uğurlanmak) fiilleri de aynı kelimenin eylem biçimleridir (Bkz. BA, Dizin, s. 427). Atalay ve Kaçalın edisyonlarında yer alan örneklerden Ne ugurda keldiñ (Ne vakit geldin) ve tawratgu ugur (davranılacak zaman) alıntıları (Kaçalın, 2023, s. 896) kelimenin kullanım bağlamını göstermektedir. Bu örnekler esas alındığında, uğur, bir eylemin gerçekleşmesi için uygun vakti ve koşulu belirtmenin yanında, bereket ve olumlu talih çağrışımlarını da taşıyan bir kavram olarak değerlendirilebilir.

b. Anlamsal Süreklilik ve Kavramsal Alan

Eylemin gerçekleşmesi için ‘uygun an’ ve ‘kutlu vakit’ olarak kavramsallaştırıldığı görülür. Zamanın uygunluğunu ya da eyleme elverişli dönemi anlatan ‘tam zamanı’, ‘vakti geldi’, ‘sırası değil’, ‘zamanı değil’, ‘fırsat ayağına geldi’, ‘zamanı gelince olur’ gibi deyimler bu anlam alanını sürdürür. *Uğurlu gün*, *uğur getirmek*, *uğurlamak* gibi ifadeler aynı anlayışın devamıdır.

3. Bulgular

Bu bölümde sunulan bulgular, kelimelerin Dîvânu Lügâti't-Türk'teki tarihsel kullanımlarına dayanarak tespit edilen anlamsal dağılımları ortaya koymaktadır. Dîvânu Lügâti't-Türk'te dünya ve zaman kavram alanını oluşturan *ajun*, *çer*, *çığrı*, *felek*, *kün*, *köksı*, *öd*, *ödleg*, *türk* ve *uğur* kelimelerinin inceleme bölümünde belirlenen tarihsel bağlamları ile modern Türkçedeki karşılıkları aşağıda Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. DLT’de ajun ve felek anlam alanlarını karşılayan kelimeler

Kelime	DLT’deki çekirdek anlam	Modern Türkçe ve diğer metinlerdeki temel karşılıkları
ajun	dünya, âlem, evren, bu dünya/öteki dünya, felek, vakit, zaman	dünya, cihan, kâinat, dâr-ı fânî, dâr-ı bekâ, yalan dünya, fani dünya, zindan, han, kervansaray, konak, tarla, aldaticı ve değişken varlık, faydasız bir oyun alanı, gelin, zindan, bireye acı çektiren varlık
çer	vakit, belirli zaman dilimi, çağ, zaman	anlık vakit, döngüsel zaman, çağ, devir, dönem
çığrı	çıkırkı, çark, felek, gökyüzü, kozmik döngü, çarkın dönmesi	çark-ı felek, devran, çark, döngü, kader çarkı, talih çarkı, felakete sebep olan bir değirmen
felek	(ödleg, çığrı aracılığıyla) devir, çağ, göğün devinimi, zamanı yöneten kozmik güç	gök, baht, dünya, alem, topaç, adaletsiz ve kindar varlık, sürekli dönen kubbe (günbed-i devvar), kader, zaman, oyalayan ve boş umut veren zaman
köksı	gök, gökyüzü halkası, felek, gök değresi	gök, gök kubbe, sema, göğün devinimi

kün	gün, gündüz, güneş, zaman	gün, gündüz, güneş, eyyâm, devran, zaman, çağ, devir, gerdiş-i eyyâm (gün döngüsü)
öd	zaman, vakit, günler, mevsim	zaman (zaman dilimi), vakit, dehr, an (dem, lahza), mevsim (mevsimsel döngü), çağ
ödleg	zaman, mevsim, felek, devir	devir, çağ, devran, güzerân, zamanın akışı ve geçiciliği, zamanın fark ettirmeden geçen, tüketen ve yıpratıcı yönü
türk	hasat zamanı, günün veya çağın orta noktası, olgunluk çağı	gün ortası, olgunluk çağı, bir sürecin orta ya da kemal evresi
uğur	vakit, uygun zaman, hayır, bereket, talih, uğur, devlet	uğur, şans, bereket, uğurlu gün, uygun zaman, fırsat anı

Tablo 1’de görüldüğü üzere ajun ve felek kavramları birbirine temas eden, ancak farklı yönlerde yoğunlaşan iki anlam alanı oluşturur. Ajun, esas olarak dünya ve evreni ifade ederken bağlamına göre zamanla ilişkili kullanımlar da gösterebilmektedir. Felek ise öncelikli olarak zaman, devir ve döngüsel akışa karşılık gelir; buna ek olarak gök, âlem ve kader gibi anlamlarla da genişlemektedir. Bu nedenle iki kelime arasında belirgin bir anlam örtüşmesi bulunsa da ajun mekânsal dünyayı, felek ise zamansal döngüyü merkeze alan bir semantik yapı sergiler.

Aşağıda Şekil 1’de ajun ve felek kavramları arasındaki ilişkiyi gösteren semantik ağ haritası kullanılmıştır. Bu harita (semantik field mapping) türünde anlam alanı yaklaşımı yöntemiyle oluşturulmuştur. Georgakopoulos (2019, s. 1), semantik haritaların anlamlar arası yakınlık ve ilişkileri mekânsal düzenleme yoluyla gösteren tipolojik bir model olduğunu vurgular. Bu yöntemle kelimeler arası semantik ilişkiler anlam alanına göre sınıflandırılır.

Şekil 1. Ajun ve felek eksenlerinin kesiştiği iki kutuplu kavramsal harita

Şekil 1’de görüldüğü üzere, ajun ve felek eksenlerinin kesiştiği noktada çığrı, köksü ve uğur kelimeleridir. Ajun kavramıyla birlikte bu üç kavram zaman kavramı ile birlikte mekânı da ifade eder. Bu mekân bazen içinde yaşanılan dünya, bazen de gökyüzüdür. Felek kavramı ise temsil ettiği gruptaki diğer kelimelerin her biri gibi hem zamanı ifade eder hem de inceleme bölümünde ayrıntılı ifade edildiği gibi diğer kelimelerle çeşitli semantik farklılıklar taşır. Ajun ve felek kavramlarının ortak semantik alanı dünya, kader, döngüsellik, devran, kozmik düzeni de içerir. Diğer kelimeler (çer, öd, ödleg, күн, türk) kavramları, şekilde sadece zamanı ifade ediyor gibi görünmektedir. Çer (an, vakit), öd (zaman, vakit), ödleg (devir, mevsim), күн (gün, zaman), türk (olgunluk çağı) kavramları da aslında cümle bağlamında mekân kavramından bağımsız düşünülemez.

Şekil 2. Ajun ve felek kelimelerinin semantik kesişim haritası

Dîvânü Lügâti't-Türk'te dünya ve zamanla ilişkili söz varlığının dağılımı incelendiğinde, anlam kümelerinin iki temel çekirdek etrafında toplandığı görülmektedir: ajun ve felek. Ajun'a yaklaşan kavramlar daha çok mekânsal, kozmolojik ve içinde yaşanan dünya boyutunu yansıtır. Felek merkezli ikinci kümelenmede ise zamanın akışı, devrin dönüşü ve kaderin işleyişini ifade eden birimler yoğunlaşır. Evrensel düzenin döngüsellığı, devran, geçicilik, gökyüzü, gök, kader, devran, zamanın yıpratıcılığı, tükeniş gibi kullanımlar ise ortak zeminde birleşir. Bu iki çekirdek alanın kesişim noktasında dünya ve zaman anlamını aynı anda taşıyan birimler yer alır. Bu kelimeler mekân–zaman ayrımını belirsizleştiren bir geçişkenlik oluşturur. Böylece dünya kavramı zamanla, zaman kavramı ise mekânla açıklanır hale gelir. Diğer bir deyişle, zaman da yalnızca süre kavramıyla sınırlı değildir; gök, düzen ve kozmik çevrim üzerinden somutlaşır. Ajun ve felek birbirinden bütünüyle ayrılan iki kavram alanı değildir; aynı dairesel yapının iki yüzüdür. Ajun mekânsal bir kavram gibi görünse de zamanla iç içe işler; felek zamansal bir kavram olarak belirse de göksel mekân üzerinden tanımlanır. Bu nedenle dünya ve zaman, Dîvânü Lügâti't-Türk'te ayrı kategoriler halinde sunulmamış; kozmik düzenin birbiriyle temas eden bileşenleri olarak aktarılmıştır. Eserdeki diğer sekiz kelime de bu çift çekirdekli yapıya farklı derecelerde yaklaşarak, ya dünya-merkezli ya zaman-merkezli ya da her iki alana aynı anda açılan ara kavramlar oluşturur.

Tablo 2. DLT'deki kelimeModern Türkçe ve diğer metinlerdeki dönüşüm örnekleri

DLT'deki kelime	Modern Türkçe ve diğer metinlerdeki dönüşüm örnekleri
ajun	yalan dünya, batsın bu dünya, dünya bir handır, dünya kimseye kalmaz, dünya zindan oldu bana, bu dünya bir oyun ve eğlence yeridir, dünys malı dünyada kalır
çer	tam zamanı, vakti geldi ayrılığın, yeni bir çağ başladı, zamanın ruhunu anlamak, devir değişti
çığrı	çarkıfelek, değirmen (insanı öğüten dünya), feleğin çemberinden geçmek, keser döner sap döner bir gün gelir hesap döner, kader çarkı
felek	felek vurdu, felekten bir gece, zalim felek, felek güldü bize, felek yıllarımı çaldı, kaderim bu böyle yazılmış yazım, kader diyemezsin sen kendin ettin, acımasız ağıni şimdi örüyor zaman
köksı	gök kubbe altında, gökler şahit yaşananlara, gök çöktü üstüme,
kün	zaman su gibi aktı, günler birbirini kovaladı, gün doğmadan neler doğar, gün saymak
öd	delikanlılık çağındaki cevher, ömür törpüsü, zaman aldı götürdü, vakit nakittir
ödleg	zaman değişti, zaman her şeyin ilacıdır
türk	Dante gibi ortasındayız ömrün, yaşı kemale erdi, hayatın ortasında
uğur	uğurlar olsun, ayağı uğurlu geldi, fırsat ayağına geldi, uğur getirdi, tam zamanında oldu

Tablo 2'de sunulan metin örnekleri, Dîvânü Lügâti't-Türk'te yer alan dünya ve zamanla ilişkili kelimelerin biçimsel olarak büyük ölçüde kaybolmasına karşın, temsil ettikleri anlam çekirdeklerinin modern Türkçede deyimler, mecazlar, halk söylemi ve edebî ifadeler aracılığıyla yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Ajun, felek, çığrı, öd ve ödleg gibi kavramlar, güncel kullanımda doğrudan karşılıklarıyla değil, “yalan dünya”, “zalim felek”, “çark-ı felek”, “ömür

törpüsü”, “zaman su gibi aktı” gibi metaforik kalıplar üzerinden yeniden üretilmiştir. Bu durum, kelimelerin tek tek korunmasından ziyade, onların kavramsal ve kültürel işlevlerinin kolektif bellekte sürdürüldüğünü; dolayısıyla tarihsel söz varlığının modern dilde anlamsal süreklilik temelinde aktarıldığını ortaya koymaktadır. Tablo 1’de görülen karşılıklar ve *Tablo 2’de* gösterilen metaforik zincirlerde bu süreklilik belirginleşmektedir. Kelimelerin tümü günümüze ulaşmadığından kelimeler arası anlam çizgisi belirsizleşmekte, kaybolan kelimeler anlamlarını diğer kelimelere devredebilmektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere *çer*, *öd* ve *ödleg* kelimelerinin günümüzdeki anlam alanları birbiriyle iç içe geçmiştir. Aynı şekilde *çığrı*, *felek* ve *köksı* kelimeleri de bazı cümlelerde birbiriyle semantik olarak eşleşmektedir. Kelimelerin bazıları unutulmuş gibi görünse de, anlam çekirdekleri günümüze kadar çeşitli biçimlerde yaşamaya devam etmektedirler. Assmann’a göre, yazılı kültürlerde dahi yaşayan bellek en fazla seksen yıl sürer; bundan sonrası kültürel belleğe dönüşür. Kültürel bellekte ise esas olan olgusal tarih değil, hatırlanan tarihtir. Tarih, tarihsel doğruluğundan bağımsız olarak bellek aracılığıyla mite dönüşür (2011, s. 34-41). Toplumsal belleğin sürekliliği açısından bu kavramların tarihsel metinlerde yer alması ve günümüze ulaşması tarihsel hafıza işlevi görmektedir. Nitekim ‘tarih belleğin hayatıdır’; eğer tarih akıp giden bir nehre benzetilecek olursa, tarih onun önündeki bir set işlevi görür (Burke, 1997, s. 43).

Schank (1995, s. 26-28) yeni deneyimlerin insanlar tarafından eski hikâyelere uyarlanarak anlamlandırıldığını belirtir. Bu yaklaşım, Türk kültürel belleğinde *öd*, *kün*, *ajun* gibi temel kavramların sürekliliğini açıklamaya elverişlidir. Zira söz konusu kavramlar tarihsel süreçte her yeni olay karşısında eski anlatıların kalıplarıyla yeniden yorumlanmış, böylece hem toplumsal hafıza canlı tutulmuş hem de kültürel süreklilik sağlanmıştır. Bu çalışmada ele alınan *ajun*, *çığrı*, *öd*, *ödlek*, *kün*, *uğur* gibi birimler, yalnızca kelime karşılıkları değil, Lotman’ın kavramsallaştırdığı biçimiyle ikincil modelleme düzeyine ait kültürel taşıyıcılardır. Lotman’a göre metaforlar ikincil modelleme düzeyine aittir. Zaman, kozmik düzen ve yaşantı alanı arasında çeviri gücü yaratan “uyumsuz anlam alanları” metafor yoluyla aşılar; çünkü metaforlar insan zihninin iki alanı arasında aracılık edebilir (Nöth, 2006, s. 250-251). Bu bakımdan *ajun*’un “dünya, kozmolojik evren, yaşanılan çevre, öteki âlem”, *çığrı*’nın “felek, çark, dönüş”, *öd/ödlek*’in “zaman, felek, mevsim”, *kün*’ün “gün, zaman” ve *uğur*’un “vakit, fırsat” gibi çok katmanlı kullanımları, kültürel bellekte anlam sürekliliğini işler kılan metaforik arayüzler olarak işlev görür. Lotman’ın ifadesiyle, metafor sadece retorik bir süs değil, tek bir dilin kendi başına kuramayacağı bir içeriği kurma mekanizmasıdır; trop, iki dilin temas noktasında doğan bir figürdür. Böylece söz varlığı, semiyotik uzamlar arasında eşleştirme ve dönüştürme yaparak, kozmik ve toplumsal mekânı da yeniden kurgular. Nitekim “gerçek mekân semiyosferin ikonik bir imgesidir; semiyosfer ise yaşadığımız gerçek dünyayı kendi suretine dönüştürür (Nöth, 2006, s. 261). DLT’deki dünya ve zaman kavramıyla ilişkili kelimeler, modern Türk kültürel belleğinde biçimsel farklılıklar geçirse de kavramsal devamlılık taşıdığı görülmektedir.

Sonuç

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te dünya ve zaman kavramlarının dağılımı, Eski Türkçede mekân ile zamanın ontolojik olarak ayrıştırılmadığını; göksel devrim, kader ve yaşantı deneyimi etrafında bütünleşik bir düşünce modeli oluşturduğunu göstermektedir. Metindeki söz varlığı, dünya ile zamanı hiyerarşik ya da çizgisel bir ilişki içinde değil, döngüsel ve geçirgen bir yapı içinde konumlandırmaktadır. Dünya, devran ve fanilik üzerinden zamansallaşmakta; zaman ise göksel düzen ve felek tasavvuru aracılığıyla mekânsallaşmaktadır. Bu çift yönlü yapı *ajun* ve *felek*

etrafında yoğunlaşan iki semantik eksenin varlığına işaret etmektedir. Ancak bu eksenler birbirinden kopuk değildir. Aralarında *çığrı*, *köksı* ve *ödleg* gibi kavramlar aracılığıyla kurulan geçiş alanı, kozmik düzen ile insan yazgısı arasında süreklilik sağlayan bir kavramsal ağ meydana getirmektedir. Böylece Dîvânü Lügâti't-Türk'te zaman yalnızca ölçülebilir bir süreç değil, insanın varoluşunu kuşatan bir düzendir. Dünya ise yalnızca yaşanılan mekân değil, kaderin işlediği bir devinim alanı olarak anlam kazanmaktadır.

Tarihsel karşılaştırmalar, bu kavramsal örgünün biçimsel süreklilikten bağımsız olarak korunabildiğini ortaya koymaktadır. Kelimelerin bir kısmı modern Türkçede ortadan kalkmış olsa da temsil ettikleri metaforik çekirdekler halk söylemi, divan şiiri ve çağdaş kültürel üretimler içinde yeniden biçimlenmiştir. Bu durum, dilsel sürekliliğin sözcük düzeyinde değil, kavram ve metafor düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir. Dünya–zaman–kader ilişkisini kuran bu metaforik ağ, kültürel belleğin taşıyıcı mekanizması olarak işlev görmektedir.

Bu çerçevede Dîvânü Lügâti't-Türk, yalnızca tarihsel bir sözlük değil; erken dönem Türk düşüncesinde mekân ve zamanın nasıl kavramsallaştırıldığını gösteren bir semantik arşiv niteliği taşımaktadır. Bu çalışma, tarihsel semantik ile kültürel bellek yaklaşımını bir araya getirerek, Eski Türkçeden günümüze uzanan kavramsal sürekliliğin sözcüklerin yüzey biçimlerinden bağımsız olarak izlenebileceğini ortaya koymaktadır. Önerilen iki eksenli model, yalnızca Dîvânü Lügâti't-Türk'ün değil, diğer Eski Türkçe metinlerin de dünya ve zaman tasavvuru bakımından yeniden değerlendirilmesine imkân sunmaktadır. Bu bulgular Türk kültürel belleğinde anlamsal sürekliliğin sözcük biçimlerinin korunmasına bağlı olmaksızın metaforik ve kavramsal düzeyde sürdürülebildiğini göstermektedir.

Extended Abstract

The *Dîwân Lughāt al-Turk*, written by Kāshgarī Maḥmūd in the 11th century, is far more than just the first dictionary of the Turkic language; it is an encyclopedic cultural text that reflects the socio-cultural structures, beliefs, and cosmological imagination of Turkic tribes. This study examines the semantic organization and historical continuity of ten specific lexical items representing the conceptual domains of world and time: *ajun*, *çer*, *çığrı*, *felek*, *köksı*, *kün*, *öd*, *ödleg*, *türk*, and *uğur*. The fundamental research problem centers on how space and time were conceptualized in Old Turkic and how these concepts have preserved their semantic cores in modern Turkish despite undergoing various formal changes. Since the work is not merely a linguistic source but a cultural treasury that reflects the social structure of its period, the analysis of these concepts is critical to understanding the roots of the Turkic system of thought.

The study was conducted within a qualitative research framework, using methods such as document analysis, context-based content analysis, and semantic field analysis. The data source for the investigation consisted of comparative digital texts derived from the editions of the work by Besim Atalay and Mustafa S. Kaçalın. The starting point of the research was the two core words in the conceptual field of space and time, namely *ajun* and *felek*; the other eight words clustering around these two units were then included in the data set through contextual scanning. During the analysis, historical data were correlated with the Compilation Dictionary (Derleme Sözlüğü), the Historical Dictionary of Turkish (Tarama Sözlüğü), and various folk literature texts to assess continuity in modern Turkish. Lakoff and Johnson's conceptual metaphor theory and Assmann and Lotman's cultural memory approaches were employed as the study's theoretical framework.

Research findings indicate that in the *Dîwān Lughāt al-Turk*, world and time are not independent categories; rather, they present an integrated structure within the context of cosmic cycles, destiny, and lived experience. While the concept of *ajun* forms a cosmological center encompassing both the earthly world and the hereafter, the world itself is personified in the work as a living entity that breathes, comes alive, and wears down human beings. Although it does not appear directly as a headword in the dictionary, the concept of *felek*, represented by the words *ödleg* and *çığrı*, serves as a focal point, symbolizing temporal movement, cyclicity, and inescapable destiny. These two main axes exhibit a holistic semantic structure that unites the spatial world with the temporal cycle, creating a transition that blurs the distinction between space and time.

The other concepts examined in the study create various semantic layers around these two main centers. The word *çığrı* symbolizes both a physical wheel and the rotation of the universe or fate. At the same time, the concepts of *öd* and *ödleg* express the flow of time, seasonal cycles, and the continuity of time that passes unnoticed by the individual. The word *kün* represents the unit of measurement for time beyond the physical day, while *uğur* denotes the "most auspicious" and appropriate moment—the opportunity—for an action to occur. As a noteworthy finding, the use of the word *türk* as a temporal marker denoting the maturity phase (the *kemāl* stage) of a day, a season, or human life reveals that the concept encompasses both natural and metaphorical time periods. This specific group of words provides the most concrete evidence of the perception of time as a transforming yet recurring entity in Turkish.

Historical comparisons reveal that even though some of these words no longer exist in modern Turkish, their semantic cores persist in cultural memory through powerful metaphors. For example, the theme of "time wearing down the human being" in the *Dîwān* continues in modern folk discourse as expressions such as "*ömür törpüsü*" or "time flowing like water". The meanings of transience and vanity conveyed by the concept of *ajun* have been rendered in classical poetry and folk literature through metaphors such as "the lying world" (*yalan dünya*), "an inn with two doors" (*iki kapılı han*), and "dungeon". Similarly, the relationship between *felek* and *çığrı* maintains its existence in today's idiomatic expressions like "passing through the hoop of fate" (*feleğin çemberinden geçmek*) or the "wheel of fortune" (*kader çarkı*); this indicates that linguistic continuity occurs at a conceptual and metaphorical level rather than a purely lexical one.

From the perspective of cultural memory, this semantic continuity in the Turkic system of thought has been possible through the metaphorical interfaces and secondary modeling systems mentioned by Lotman. Core concepts such as *ajun*, *kün*, and *öd* have been kept alive by interpreting new experiences through inherited narrative patterns, thus preserving collective memory. This study demonstrates how historical vocabulary matches and transforms across semiotic spaces, showing how cosmic and social space are reconstructed through language. Although the lexical forms of the words change, the cultural semantic cores they carry establish a thousand-year-old bridge through idioms and literary imagery.

In conclusion, the perception of world and time in the *Dîwān Lughāt al-Turk* demonstrates that space and time were not ontologically separated in Old Turkic; the world becomes temporalized through the cycle of *devran*, and time becomes spatialized through the celestial order. This integrated model of thought has persisted at the metaphorical and conceptual levels in cultural memory for a millennium, despite lexical changes. The study demonstrates that the *Dîwān Lughāt al-Turk* is not merely a historical dictionary but also a semantic archive that preserves the

intertwined conceptualization of the world, time, and fate in early Turkic thought. These findings illustrate that semantic continuity can be maintained at the metaphorical and conceptual levels independently of the preservation of lexical forms.

Kısaltmalar ve diğer semboller

- AD : Anadolu diyalektleri
 BA : Besim Atalay
 bkz. : bakınız
 DLT : Dîvânu Lügâti't-Türk
 DLT-K: Dîvânu Lügâti't-Türk (Mustafa S. Kaçalın edisyonu)
 İng : İngilizce
 IPA : International Phonetic Alphabet
 KB : Kutadgu Bilig
 krş. : karşılaştırınız
 ST : Standart Türkçe
 s. : sayfa
 TFA : Türk fonetik alfabesi
 TTD : Türkiye Türkçesi Diyalektleri
 < : geriye referans verir
 > : ileriye referans verir
 ḍ : peltek /d/
 è : kapalı e [è]
 ğ : sızıcı /g/
 ƣ : uvular /k/ artdamaksıl [ƣ]
 ŋ : nasal /n/ genizsil [ŋ]

Kaynakça

- Akkaya, V. (2018). İbnü'l-Arabî'nin kozmolojisinde felekler. *Turkish Studies: Comparative Religious Studies*, 13(17), 23–36. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13876>
- Aksan, D. (1971). Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eksikliği Saptama Yolları I: Kavram Alanı – Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 19, 253-262.
- Akün, Ö. F. (2022). Kâşgarlı Mahmud. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 9–15). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization*. Cambridge University Press.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it Türk tercümesi* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu.

- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it Türk tercümesi: Dizin*. Türk Tarih Kurumu.
- Aydemir, A. (2015). Divanü Lûgati’t-Türk’te astronomiye dair sözcükler. *International Journal of Language Academy*, 3(1), 169–198. <https://doi.org/10.18033/ijla.177>
- Aydın, M. (2023). Divan şiirinde dünyaya yönelik olumsuz benzetmeler. *Turkish Studies: Language*, 18(1), 119–140. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.64627>
- Bâkî. (2025). *Bâkî Dîvânı* (S. Küçük, Ed.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>
- Balcı, O. (2025). Enderunlu Fâzıl’ın gazellerinde feleğin kullanımı üzerine bir inceleme. In *Proceedings of the 14th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference* (ss. 667–672). Liberty Publishing House.
- Barikan Topçu, Ç. (2024). Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Şiirlerdeki Metaforlar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Divanu Lûgati’t Türk’ün 950. Yıl Dönümü), 235-249. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1540748>
- Bayır, Z. (2023). Âşık Veysel’in şiirlerinde kozmik unsurlar. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 18-28. <https://doi.org/10.54281/kundergisi.2024.32>
- Burke, P. (1997). *Varieties of cultural history*. Cornell University Press.
- Çakmak, C. (2018). Dîvânü Lugâti’t-Türk’te zaman kavramına ait söz varlığı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 81-100. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.411481>
- Çınar, B. (2009). Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk mesnevisinde felekler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 777–792. <https://izlik.org/JA37NL23LZ>
- Duman, M. A. (2015). Şans tanrıçası Fortuna’nın tekerleği ile “kader” inancının bir unsuru olarak “çark-ı felek” metaforu arasındaki münasebet. *Özne Felsefe ve Bilim Yazıları: Felsefi Bir Sorun Olarak İnanma* (ss. 163–192). Çizgi Kitabevi.
- Fuzûlî. (2021). *Fuzûlî Dîvânı* (A. Kılınç, Ed.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Georgakopoulos, T. (2019). Semantic maps. In *Oxford Bibliographies in Linguistics* (ss. 1–23). Oxford University Press.
- Glosbe. (2025). Acun. <https://tr.glosbe.com/tr/az/acun>
- Johanson, L. (2021). The structure of Turkic. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages*. Routledge.
- Kaçalin, M. S. (1994). Dîvânü Lûgâti’t-Türk. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9, ss. 446–449). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karasu, B. (2019). Feleğe isyan – kadere rıza: Amasyalı Münîrî’nin mersiyesinde felek ve feleğe dair söylem biçimleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(1), 139–146. <https://doi.org/10.34083/akaded.534632>
- Kâşgarlı, M. (2023). *Dîvânü Lûgâti’t-Türk* (M. S. Kaçalin, Ed.). VakıfBank Kültür Yayınları. (Orijinal yayın: 1074).

- Kul, N. (2015). *16. yüzyıl şairlerinde felek kavramı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Lotman, J. M., & Uspenskii, B. (1975). Myth – Name – Culture. *Semiotica*, 11(2-3), 17–46. <https://doi.org/10.2753/RSL1061-197511020317>
- Neyzen.com. (2025). Ben küskünüm feleğe. https://neyzen.com/nota_arsivi/02_klasik_eserler/075_rast/ben_kuskunum_felege_ney.pdf
- Nöth, W. (2006). Yuri Lotman on metaphors and culture as self-referential semiospheres. *Semiotica*, 161, 249–263.
- Okmak, Ö. (2018). Cem Sultan Divanı’nda kozmik âlem. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(14), 154–166. <https://izlik.org/JA53BA27BF>
- Öge, S. (2014). Arabesk kader algısı: Orhan Gencebay örneği. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 47–76. <https://izlik.org/JA79PS79BA>
- Özlük, I. P. (2024). Mezâkî Divanı’nda kozmik âlem. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 30, 301–322. [dx.doi.org/10.30767/diledeara.1522260](https://doi.org/10.30767/diledeara.1522260)
- Özmen, V. (2020). Derzizâde Ulvî Divânı’nda felek kavramı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 13(80), 231–243. <https://doi.org/10.29228/JASSS.42667>
- Paşa, Z. (1939). *Terci-i bend*. Tefeyyüz.
- Piltin Ufuk, Ş. (2020). Ajun kelimesinin Kutadgu Bilig’deki görünüşleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(4), 495–519. <https://doi.org/10.1501/MTAD.17.2020.4.28>
- Schank, R. C., & Abelson, R. (1995). *Knowledge and memory: The real story*. Psychology Press.
- Şen, Y. (2017). Türkülerde felek kavramı. *Akademik Bakış*, 61, 404–422. <https://izlik.org/JA68KJ74AS>
- Türk Dil Kurumu. (1969). *Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü* (Cilt 4). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1979). *Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü* (Cilt 11). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2025). *Derleme sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu. (2025). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Uludağ, S. (2019). Devran. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vanlı, M. (2022). Yunus Emre’nin şiirlerinde dünya tasviri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 79–104. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1053016>
- Yahyâ, Ş. (2025). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yeşilkaya, M. (2025). Geminated consonant words in *Dîwân Lughât al-Turk* and their reflections in Anatolian folk dialects. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 47, 344–360. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.16882817>

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Ek-1

Dîvânü Lügâti't-Türk'te Tespit Edilen Örnekler¹

Kelime	Örnek ifade	Kaynak (Cilt-Sayfa)	Anlam alanı/Yorum
ajun	<i>Isız ajun kaldı mu?</i>	I / 41	Fanilik, boş ve terk edilmiş dünya (Alp Er Tonga sagusu).
”	<i>Atsa ajun uğrap ok / Tağlar başı kertilür</i>	I / 160	Zamanın yıpratıcılığı; devranın saldırgan bir güç gibi kişileştirilmesi.
”	<i>Urmuş ajun pusuğın kılmış anı balığ</i>	I / 407	Dünya (zaman) bireye tuzak kurar; kader ve çile metaforu.
”	<i>Emgeksizin turgu yok munda tamu / Edgölüg körmedip ajun çıkar</i>	I / 420	Emeksiz yaşam yoktur; dünya geçicidir, iyilik görmeden biter.
”	<i>Karlap ajun yapsadı</i>	I / 463	Doğanın donması, mevsimsel döngü – dünyanın örtülmesi metaforu.
”	<i>Közüm yaşı sawrukup kudhı akar / Bilnip ajun emgegin tükel ukar</i>	II / 228	Dünya sıkıntılarıyla doludur; acı ve yorgunluk teması.
”	<i>Ajun tını yıldı / Tütü çeçek çerkeşür</i>	II / 283	Doğanın canlanması; dünyanın nefesinin ısınması, mevsimsel yenilenme.
”	<i>Tengri ajun türütti, çıgrı udhu tezgünür</i>	II / 303	Kozmik yaratılış; Tanrı'nın evreni yaratması ve feleğin dönmesi.
”	<i>Ödhlek küni tawratur / Erdin ajun sewritür</i>	II / 335	Zamanın geçişiyle dünyanın boşalması; ölümlülük vurgusu.
”	<i>Ödhlek arıg kewredi / Ajun begi çertilür</i>	III / 41	Zamanın yozlaşması, dünyanın beyi (Afrasyab) ölür; düzenin bozulması.
”	<i>Kün ol ajunuğ yarutgan</i>	III / 52	Güneşin dünyayı aydınlatması; kozmik düzenin sembolü.
”	<i>Ajun tüni kündüzi yelkin keçer / Kimni kalı satgasa küçin kewer</i>	III / 288	Zamanın geçişi; gün ve gece konuk gibi gelir gider.
”	<i>Bilge бүкү yunçıdı / Ajun eti yençidi</i>	III / 303	Dünya insanı yıpratır; erdemin ve bilginin çürümesi.
”	<i>Togup takı kalmadı menğgü eren / Ajun küni yulduzı tutçı togar</i>	III / 378	Ebedi olmayan dünya; doğum-ölüm döngüsü ve sonsuzluk fikri.
çer	—	Atalay, IV:577 / Kaçalin, 2023: 577	“Vakit, zaman” anlamında tek başına verilmiş bir kelimedir. Eserde örnek cümle bulunmaz; bu nedenle kullanım bağlamı doğrudan gözlenemez.
çıgrı	<i>Kök çıgrısı = felek</i>	I:421	Gökyüzü, felek anlamında kozmik döngü kavramı.
”	<i>Çıgrı tezgindi</i>	II:255	Somut anlamda çarkın, çıkırığın dönmesi.
”	<i>Tengri ajun türütti, çıgrı udhu tezgünür</i>	II:303	Evrenin yaratılışı ve feleğin sürekli dönüşü, kozmik hareket.
köksı	—	Dizin, s.146	“Felek, gök değresi”; göğün döngüsel yapısını ve kozmik hareketi ifade eder.
kün	<i>Kün kıyıldı</i>	Kaçalin, 2023, s. 722	“Zaman geçti”; günün batışıyla zamanın akışı arasında kurulan ilişki.
öd	<i>Öd keçer kişi tuymas</i>	I: 44	“Zaman geçer, insan duymaz”; zamanın fark edilmeden akışını gösterir.
”	<i>Tüş ödi</i>	I: 330	“Konulacak zaman”; belirli bir iş veya eylemin zamanı.
”	<i>Türk üzüm ödi</i>	I: 353	“Üzümün olgunluk vakti”; mevsimsel döngü.

¹ DLT’de yer alan diğer kullanımlar yazar tarafından tespit edilmiş olup, makalede çok yer kaplamaması için sınırlı sayıda örnekler verilmiş; tabloya ise semantik çeşitliliği temsil eden tüm örnekler alınmıştır.

”	<i>Tüşlük ödhi</i>	I: 477	“Dinlenme vakti”; günün belirli dilimi.
”	<i>Bu ewge kirgü ödh ol</i>	II: 68	“Eve girme zamanı”; eylem zamanı.
”	<i>Öd küzerdi</i>	II: 77	“Mevsim güzleşti”; doğa döngüsüyle ilişkilendirilmiş zaman.
”	<i>Ödh yayıktı</i>	III: 191	“Zaman baharlaştı”; yenilenme ve dönüşüm anlamı.
ödle / ödhlek	Alp Er Tonga öldi mü? / Isız ajun kaldı mu? / Ödleğin aldın mı? / Emdi yürek yırtılır	I : 41	Zaman/felek; kaderin “öç alan” niteliği
”	Tün kün keçe alkınur ödhlek bile ay	I : 82	Gece-gündüz ve ay ile zamanın tükenişi; doğal döngü
”	Ödhlek = zaman	I : 102	Sözlük karşılığı
”	Ödhlek kamuğ küfredi / Erdem arığ sewredi / Yunçığ yawuz tuwradı / Erdem begi çertilür	I : 103	Zamanın gevşemesi; toplumsal/ahlâkî çözülme
”	Ödhlek küzgerdi = Zaman güzleşti (Zaman güze doğru gitti)	II : 196	Mevsim dönüşümü
”	Ödhlek yarağ közett / Oğrı tuzak uzattı / Beglerbegin azıttı / Kaçsa kalı kurtulur	II : 234	Fırsat kollayan, tuzak kuran “zaman/kader”
”	Ödhlek anı karıttı = Zaman onu kocattı; Ödhlek karıtmışka bodhuğ talkımas	II : 304	Yaşlandırıcı etki; kocamanın ayıp sayılmaması
”	Ödhlek küni tawratır / Yalñuk küçin kewretür / Erdin ajun sewritür / Kaçsa takı artılır	II : 335	Zamanın yıpratıcı gücü; kaçınılmazlık
”	Ödhlek arığ kewredi / Yunçığ yawuz tawradı / Erdem yeme sawradı / Ajun Begi çertilür	III : 41	Zamanın bozulması; erdemin kaybı
”	Kelse kalı katığlık erter teyü seringil / Ödhlüğ ışın bilip tur ança anğar tirengil	III : 233	Sabır/direnış öğüdü; geçiciliğin bilgisi
”	Ödhlek ertti = Zaman geçti	III : 425	Geçip gitme vurgusu
türk	türk: Vakıt anlamına gelen bir kelime.	Dizin, s. 674	“Vakit, zaman” karşılığı.
”	türk üzüm ödi = Üzümün olgunluk vakti	I : 353	Olgunlaşma dönemi, mevsimsel zaman.
”	türk kuyaş ödi = Gün ortası	I : 353	Günün orta zamanı, öğle vakti.
”	türk yigit = Gençlik çağıının ortası	I : 353	İnsan hayatında olgunluk dönemi.
ogur	<i>Ne ogurda keldin</i> — “Ne vakitte geldin?”	I, 53	Zaman, vakit — Eylemin gerçekleştiği kronolojik anı belirtir.
ogurla-	<i>Begim özin ogurladı, yarağ bilip ogurladı</i> — “Beyim kendini gizledi, fırsatını kolladı.”	I, 300	Fırsat, uygun an — Koşulların elverişli olduğu zamanı kollamak.
ogurlan-	<i>Ogurlandı neng</i> — “Bir şeyin vakti yaklaştı.”	I, 292	Yaklaşan zaman — Eylemin gerçekleşme vaktinin gelmesi.
ogurluğ ış	“Vaktinde ve yerinde yapılan iş.”	I, 146	Uygun zaman, bereketli an — Zamanın doğru kullanımıyla işin değer kazanması.
ogur tegül	<i>Bu ya kurası ogur tegül</i> — “Bu, yay kuracak vakit değildir.”	II, 68	Olumsuz zaman — Eylem için elverişsiz veya uygun olmayan vakit.